

SIPOS LÁSZLÓ

Máriapócs középkori temploma

– avagy gondolatok egy ICOMOS-díj kapcsán

Az ICOMOS¹ Magyar Nemzeti Bizottsága, a Díjbizottság javaslatára 2021-ben ICOMOS-díjjal ismerte el a máriapócsi Szeplőtlen Szűz Mária római katolikus templom felújítását. Nem akármilyen „négyes” tagjaként kapta e rangos díjat Máriapócs középkori temploma, hiszen ICOMOS-díjjal ismerték el a bajnai Sándor-Metternich-kastély, a sümegi Ramassetter-ház helyreállítását és hasznosítását, a szögligeti Szádvár romjainak konzerválását és bemutatását is.²

A Szeplőtlen Szűz Mária-templom

Sajnos, mai műemlékvédelemre, értékmentésre kevésbé fogékony világunkban meglehetősen visszhang nélkül maradt e hír. Bár az MTI jelentette, jószérivel csak egy napilap³ és néhány szakmai hírportál⁴ közölte. (Az ICOMOS Híradóban pedig csak május végén látott napvilágot.⁵)

A viszonylagos visszhangtalanság elsődleges oka a mindent háttérbe szorító pandémia lehetett, hiszen ki gondolta volna, hogy a Műemléki Világnapot 2021-ben sem tudjuk hagyományainknak megfelelően megünnepelni. Sajnos, ez évben is rendkívüli

¹ Az ICOMOS, teljes nevén International Council on Monuments and Sites / Conseil international des monuments et des sites (Műemlékek és Műemlékhelyszínek Nemzetközi Tanácsa) egy 1965-ben alapított nemzetközi szakmai szervezet, melynek célja, hogy minden lehetséges módon előmozdítsa és segítse a műemlékek és műemlékhelyszínek megőrzését, bemutatását, méltó – fenntartható és fenntartó – használatát. Székhelye pedig Párizsban van. (A Wikipédia nyomán)

² ICOMOS Híradó (A Magyar Nemzeti Bizottság közleményei) 2021. 2. sz. 6–11.

³ Magyar Hírlap, 2021. április 19.

⁴ Például: www.epiteszforum.hu, www.muemlekem.hu, www.museum.hu.

⁵ Az ICOMOS Híradó (A Magyar Nemzeti Bizottság közleményei) 2021/2. számában.

megemlékezést kellett tartani, csak az internet segítségével vehettünk részt azon.⁶ A 2021-ben ICOMOS-díjjal elismert helyreállítások laudációja is itt hangzott el,⁷ ám amint a járványhelyzet lehetővé teszi, külön díjátadó rendezvényre kerül majd sor.

De miért is adható e rangos szakmai díj?

Hadd idézzek az ICOMOS-díj kiírásából: „Az ICOMOS a nemzetközi célkitűzésekkel összhangban folyamatosan azon fáradozik, hogy a társadalom minden tagjának és szervezetének figyelmét felhívja az építészeti és kulturális örökség valamennyi elemének folyamatos és szakszerű gondozására megőrzésük és tovább örökítésük érdekében. Ezért az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága minden évben ICOMOS-díjjal tünteti ki az általa legjobbnak ítélt műemlék-helyreállításokat.”

Ezek lehetnek:

- épület(ek) megújítása,
- épület(ek) új rendeltetés céljára történő átépítése, bővítése, a műemléki értékek megőrzésével és felszínre hozásával,
- természeti értékek, parkok, kertek mintaszerű helyreállítása,
- történeti környezetbe harmonikusan illeszkedő, annak történeti és természeti értékeit tiszteletben tartó új épület(ek).

A beérkezett javaslatokat az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság a MÉSZ,⁸ a MUT,⁹ a RÉKE¹⁰ delegáltjaival kiegészített, e célra kijelölt Bíráló Bizottsága¹¹ értékeli. A Bíráló Bizottság, a titkosság feltételeinek teljes biztosítása mellett a jelölt helyszíneket, helyeket lehetőség szerint megszemléli, majd tárgyalás során értékeli, végül javaslatát úgy terjeszti elő az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság vezetőségének, hogy az döntését a Műemléki Világnap¹² alkalmából nyilvánosságra hozhassa, s a díjakat átadhassa. Erre első ízben 2006-ban, idén pedig már tizenhatodik alkalommal került sor. Eddig összesen ötvenegy díjat ítéltek oda.¹³ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből 2019-ben Gacsály református templomának¹⁴ helyreállítása (és felújítása) kapott dí-

⁶ A 2008-as nemzeti bizottsági tagságom óta kilenc ízben tudtam részt venni ezen ünnepségen, de volt úgy is, hogy ehhez kapcsolódóan az ICOMOS-t képviseltem az Országgyűlés Kulturális Bizottságának szakmai rendezvényén, s több nemzetközi örökségvédelmi tanácskozáson.

⁷ A világnapi rendezvényen mutatott be az ICOMOS-díjas alkotásokat ismertető harmadik kötet. A legújabb kiadványban a 2017–2021 között díjazott másfél tucat helyreállítás szerepel.

⁸ Magyar Építőművészek Szövetsége.

⁹ Magyar Urbanisztikai Társaság.

¹⁰ Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete.

¹¹ Voltaképpen a Díjbizottság.

¹² 2020. április 18. napján.

¹³ Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság honlapja (www.icomos.hu) alapján megállapíthatóan.

¹⁴ Gacsály műemléktemplomát bemutató tanulmányom „Gacsály szép tornyú temploma” címmel a *Titkot rejtő templomok – Műemlékvédelmi, művészet- és kultúrtörténeti írások* című kötetben jelent meg. (Örökségünk Könyvkiadó, 2020, 31–32.)

jat, idén pedig a máriapócsi Szeplőtlen Szűz Mária római katolikus templom.¹⁵

Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága a máriapócsi Szeplőtlen Szűz Mária római katolikus templom felújítását „a templom műemléki értékeivel összhangban lévő beavatkozás gondosságáért, a kutatók, tervezők, restaurátorok, kivitelezők és az építető érzékeny, folyamatos együttműködéséért” díjazta.¹⁶

Feltétlenül említsük meg, hogy a műemléki épületkutatást Juan-Alberto Cabello, Németh Péter és Simon Zoltán, a régészeti kutatást Jakab Attila, a restauratori kutatást, kivitelezést Pintér Attila és Kisterenyey Ervin végezte. A műemlék-felügyelő Mészárosné Tarr Erzsébet volt. A kivitelező a Zombor és Társai Kft. (Zombor Szabolcs vezetésével), az építésztervező Wittinger Zoltán (és Hild Csorba Bernadett), a statikus dr. Vándor András, a belsőépítész tervező Wittinger Zoltán, a belsőépítészeti kivitelező a Creaxia Bt. (a korábbi Stella-Team Bt.) volt.¹⁷

Máriapócson két műemlék templom áll: az Európa-szerte – kis túlzással világszerte – ismert barokk görögkatolikus kegytemplom¹⁸ és a középkori, ám alig ismert kis római katolikus templom.

Előbbi kapcsán megjegyzendő, hogy bár a máriapócsi görögkatolikus egyházközség alapításának évét nem ismerjük, azt tudjuk, hogy a XVII. században már állt fatemploma, amelybe 1675-ben Istenszülő-ikont készítettek. Ezt az akkori parochus öccse, Papp István festette meg egy török fogságból menekült fogadalmából. A tanúk vallomása szerint 1696-ban az ikon csodás módon egy hónapon át könnyezett.¹⁹ A templomot 1731-ben alapította Bizánczy György munkácsi görögkatolikus püspök, terveit Liczky Nikodémus kassai mester készítette, Olsavszky Mánuel püspök idején.

A déli homlokzat

¹⁵ Könyvrecenziók kapcsán az elmúlt években többször foglalkoztam „a freskós máriapócsi templom” jelentőségével. Például: Középkori templomok a Felső-Tisza vidéken (Értékmentő, 2010. 2. sz. 9–11.), Titkot rejtő műemlékek – Műemlékvédelmi és művészettörténeti tanulmányok 1999–2011. (Örökségünk Könyvkiadó, 2011. 135–139.), Értékmentő(ben) – Műemlékvédelmi írások, tanulmányok és tudósítások (Örökségünk Könyvkiadó, 2015. 91–98.), Titkot rejtő templomok – Műemlékvédelmi, művészet- és kultúrtörténeti írások (Örökségünk Könyvkiadó, 2020. 171–175.).

¹⁶ Az ICOMOS-díj laudációja alapján. ICOMOS Híradó (A Magyar Nemzeti Bizottság közleményei) 2021. 2. sz. 10.

¹⁷ A laudáció végén is rögzítetten! Lásd ICOMOS Híradó (A Magyar Nemzeti Bizottság közleményei) 2021. 2. sz. 11.

¹⁸ A görögkatolikus bazilika építészeti értékeiről és egyházi jelentőségéről legutóbb az Értékes esték keretében 2019. január 9-én tartottam vetítettképes előadást, a Mórícz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár konferenciatermében. Az erről készült tudósítást a Nyíregyházi Televízió feltette a YouTube-ra (<https://www.youtube.com/watch?v=m0FxFUuOUGe4>). A bazilika tornyainak játékát egy szokatlan szemszögből bemutató műemlékfotóm pedig az *Értékmentő(ben)* című kötet 120. oldalán, majd több tanulmánykötetben is megjelent.

¹⁹ A könnyező ikont azután Bécsbe vitték és ma a Stephansdomban őrzik. Pócsra 1707-ben Telekessy István egri püspök másolatot festetett Bécsben. 1715-ben a másolat ikon is csodásan könnyezett, amit újabb vizsgálat igazolt, ekkor vette fel a község a Mária előnevet.

A templom felszentelése 1756-ban történt. A templom félköríves szentéllyel épült, a hajóval közel azonos szélességű félköríves kereszthajók (keresztszárakként) bővítik. A nyugati oldalon reprezentatív homlokzati toronypár áll, mely 1856-ban épült meg, ám ennek magasságát a XX. század elején tovább emelték.²⁰ A híres kegyhellyé vált Szent Mihály főangyal-templomot 1948-ban XII. Pius pápa emelte „basilica minor” rangra. Máriapócs görögkatolikus búcsújáró helyét pedig az országban elsőként nyilvánították – 2005-ben – Nemzeti Kegyhellyé.²¹

A másik templom, a középkori eredetű katolikus plébániatemplom, mely jelentélen külsejével nemigen vonta magára az odalátogatók figyelmét. A zömök, hasáb alakú torony mögött hatalmas, ám jellegtelen ablakokkal áttört homlokzatú, azonos gerincmagasságú hajó és szentély a provinciális szakrális építészet tucatalkotásának tűnt. Azt azért rögzítette a szakirodalom,²² hogy az oklevelek 1328-ban már említik a település István nevű papját. Az 1332–35-ös pápai tizedjegyzék pedig Andrást mint Mária templomának papját. A templom 1744 és 1767 között a reformátusoké volt. Eszterházy Károly egri püspöknek köszönhetően kapják vissza a katolikusok, akik a romos épületet helyreállítják.

A templom az évszázadok során végzett átalakítások ellenére részleteiben, ám leginkább csak az értő szem számára megőrizte középkori jellegét. Ezt jelezhetette a támpilléres szentély, a torony formája, s a szentély északi oldalához csatlakozó sekrestye is. A szentély csúcsíves diadalívvel csatlakozik a XIX. században kiszélesített hajóhoz, ám a szentély gótikus ablakainak mérművei mára megsemmisültek.

1980-ban tárták föl a templom középkori Köpenyes Mária falképtöredékét, melynek keletkezése szintén a XIV. század első felére tehető. Mestere azonos lehetett a közeli ófehértói templomot kifestővel. Az ábrázoláson jól látható keretes díszítésbe foglalva, a templom névadója, Szűz Mária, akihez főpapok, királyok és mások fohászkodnak – írja az egyik szakirodalom szerzője.²³ Ám ők voltaképpen kegyelemért, közbenjárásért könyörögnek, az őket köpenyével óvó Szűz Máriához.

Ha föllapozzuk *A keresztény művészet lexikonát*,²⁴ abból az alábbiakat tudhat-

A Köpenyes Mária

²⁰ CSIZMÁR SAROLTA – JANKÁNÉ PUSKÁS BERNADETT – KOLLÁR TIBOR – NÉMETH PÉTER – SZATMÁRI ISTVÁN: Műemlékek a Kárpátok és a Tisza ölelésében. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat 2010, 58–59.

²¹ Máriapócs Nemzeti Kegyhely (Wikipédia).

²² ENTZ GÉZA (szerk.): Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei műemlékek. Budapest, 1987. II. kötet. 64–65.; CSIZMÁR SAROLTA – JANKÁNÉ PUSKÁS BERNADETT – KOLLÁR TIBOR – NÉMETH PÉTER – SZATMÁRI ISTVÁN: Műemlékek a Kárpátok és a Tisza ölelésében. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, 2010. 58–59.

²³ SZATMÁRINÉ MIHUCZ ILDIKÓ: Középkori templomok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Kelet Press Kiadó, 2000, 29.

²⁴ SEIBERT, JUTTA (szerk.): A keresztény művészet lexikona (Corvina, 1994.).

jük meg ennek ikonográfiai jelentéséről: „Köpenyes Máriaként emlegetjük azokat az ábrázolásokat, amelyeken Mária kitárt köpenye alatt oltalmat kereső emberek alakja látható.” Ezen ábrázolás eredete a középkori jogban keresendő, akkortájt a köpeny kitárásának gesztusával lehetett szimbolikus értelemben törvényesíteni vagy adoptálni gyermekeket, és a magasabb rangúaknak joguk volt a köpenyük alatt menedéket nyújtani az üldözötteknek, s így kegyelmet kérni számukra.²⁵ Az első Köpenyes Madonna-ábrázolások a XIII. században tűntek fel Itáliában,²⁶ majd a XIV–XV. században egész Európában népszerűvé váltak. Ha – mint esetünkben is – Szűz Mária a gyermek Jézus nélkül jelenik meg, akkor a világbíró Krisztus haragja ellen védi a bűnös embereket köpenye alatt, és az *Utolsó ítélet*nél játszott közbenjáró szerepének megfelelően kegyelemért könyörög számukra.²⁷

A kicsiny templom teljes körű, a külsőt és a belsőt magába foglaló felújítása – a rendelkezésre álló pénzügyi források függvényében – egy évtizeden át tartott, mivel a teljes körű helyszíni falkutatás csak több részletben történhetett. A kivitelezés során a tervező ennek eredményeit figyelembe véve módosította a terveket, és a templom viszszanyerhette a középkori külső jellegét, helyreállíthatták a tömeg és a belső tér eredeti tagoltságát, ha úgy tetszik, hierarchiáját.

Az ICOMOS vizsgálta a felújítás szakszerűségét, gondosságát is.²⁸ A máriapócsi középkori templom műemléki felújítása két ütemben zajlott. Az elsőben a toronyra került sor, a gótika jegyében. Az új toronysisakkal és a felső szinten visszaállított csúcsíves ikerablakokkal a toronytest már optikailag karcsúbb hatást keltett. A második ütemben – a feltárt építészeti nyomok alapján – a hajó falainak megmagasításával, a hajó és a szentély közötti oromfal visszaépítésével, a tetők hajlásszögének növelésével már egy egészen más, lépcsőzetesen tagolt tömegű épület született. Ennek eredményeként a torony és a templomtest közötti lépték, arány is harmonikussá vált. A homlokzaton elfalazott résablakokat kibontották, illetve az előkerült nyomok²⁹ alapján azokat rekonstruálták. A déli bejárat visszakerült eredeti helyére, azonban a pontos részleteinek hiányában csupán „semleges” megjelenéssel.

Újonnan feltárt falképtöredék

²⁵ A megyei falképkincsünk kapcsán a Köpenyes Madonnáról is tartottam előadást „Ikonográfiai kalandozások a Felső-Tisza-vidék középkori templomaiban” címmel, 2018. szeptember 18-án, a Nyíregyházi Egyetem (NYE) központi könyvtárában. (Az előadásról a NYE videófelvételt készített.)

²⁶ Híres példája a XIII. sz. utolsó negyedéből Duccio oltárképe, mely Máriát ábrázolja három ferences szerzetessel. Ma Sienában, a Pinacotecában látható, néhány éve magam is megcsodálhattam.

²⁷ Seibert, Jutta (szerk.): A keresztény művészet lexikona (Corvina, 1994., 182–183.)

²⁸ A díj laudációja szerint. (ICOMOS Híradó – A Magyar Nemzeti Biztonság közleményei – 2021/2. szám, 10–11.)

²⁹ A falkutatás eredményeit felhasználva.

Megváltozott a templom belső tere is, mely a felújítás előtt a szakrális terektől meglehetősen idegen falambériás lábazat és az alig minősíthető dekoráció okán igen vegyes összképet mutatott. A megemelt hajófödémnek köszönhetően tágasabb belső tér alakult ki, ez ma kevesebb berendezési tárgyat tartalmaz, mégis sokkal gazdagabb,³⁰ mint korábban.

Középkori díszítőmotívum

Külön kell szólnunk a falképkutatás és restaurálás eredményeiről. A falazat egyenetlenségeit követő fehérre meszelt falakon a restaurátori kutatás nyomán előkerült újabb felfestés-töredékek meggyőzően utalnak az egykor gazdag középkori belsőre. Van közöttük alakos és dekorációs falképtöredék is. Az új környezetben a Köpenyes Madonna falkép sokkal nagyobb hangsúlyt kap.

A padozattól a mennyezetig, a boltozatig fehérre hangolt, minimalista stílusú belső térbe az új liturgikus teret a templom plébánosával³¹ közösen tervezték meg. A pár évtizede készült szögletes formájú, visszafogottan modern padok fehér színre festve (és színes üléspárnákkal) tökéletesen illeszkednek ebbe az időtlenséget sugárzó világba. Az ICOMOS a díj laudációjában külön értékelte azt, hogy „az oldalfalak enyhén egyenetlen felületére vetülő fény, a natúr fa, vagy festett berendezés összehangolt különbözősége nyugodt, harmonikus összhatást kelt.”³²

A diadalív két oldalára készült (XXI. századi alkotásként!) egy-egy szárnyasoltárszerű kálváriaszekrény. Engedtettsék meg, hogy mint egy hithű műemlékvédő ezt – mivel méretével, fekete-arany képekre osztott tábláival idegen a templom elegánsan visszafogott színvilágától – némi kritikával illessem. Ami még nagyobb baj, hogy ezek az ormótlan szekrények freskómaradványokat takarnak el!

Mindazonáltal büszkék lehetünk megyénk második ICOMOS-díjára! A máriapócsi középkori templom felújítását segítő kutatóknak, tervezőknek, restaurátoroknak és kivitelezőknek pedig ez úton (is) gratulálók!

A templombelső a karzatról

³⁰ Szerintem – bár a laudáció itt a „gazdagabb” jelzővel él – talán inkább archaikusabb, egyben elegánsabb.

³¹ Szenes István, Pócspetri plébános.

³² ICOMOS Híradó (A Magyar Nemzeti Bizottság közleményei) 2021. 2. sz. 11.